

ANNA SYLWESTRZAK

OBOWIĄZKI DZIECKA WOBEC RODZICÓW

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

Obowiązki dziecka wobec rodziców stanowią zbiór obowiązków prawnych, uregulowanych w k.r.o. Przedmiot rozważań niniejszej pracy stanowić będzie jednak tylko fragment tej obszernej tematyki, mianowicie: art. 87 k.r.o. (obowiązek wzajemnego wspierania rodziców i dzieci), 91 § 1 k.r.o. (obowiązek przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny), 91 § 2 k.r.o. (obowiązek pomocy we wspólnym gospodarstwie) oraz obowiązek posłuszeństwa, uregulowany w art. 95 § 2 k.r.o. Obowiązki te zostały określone¹ w nauce prawa jako pozaalimentacyjne. Obowiązek alimentacyjny (art. 128 – 144 k.r.o.) nie będzie przedmiotem dalszych wywodów.

Powinności dziecka można podzielić na dwie kategorie, posługując się kryterium związania z władzą rodzicielską. Do pierwszej grupy należeć będą obowiązki niezależne od władzy rodzicielskiej, zawarte w normach art. 87 i 91 k.r.o. Drugą kategorię stanowi obowiązek posłuszeństwa, jako że wynika z instytucji władzy rodzicielskiej. Podział ten ma znaczenie dla samego ich bytu, ponieważ uzależnienie od władzy rodzicielskiej oznacza, że wraz z jej ustaniem, ustaną również obowiązki z niej wynikające.

W ramach omawianej grupy powinności obowiązek posłuszeństwa wykazuje szereg cech specyficznych. Przede wszystkim należy podkreślić, że ze względu na ścisły związek z pieczę nad osobą dziecka obowiązek ten występuje głównie w ramach osobistej sfery wzajemnych odniesień między rodzicami a dziećmi, choć możliwe jest także pojawienie się go w sferze majątkowej. Obowiązki z art. 87 i 91 k.r.o. polegają natomiast głównie na pomocy materialnej w funkcjonowaniu rodziny, jednakże ze względu na istotne różnice konstrukcyjne nie należy ich utożsamiać z obowiązkiem alimentacyjnym². W celu bliższego określenia charakteru obowiązków z art. 87 i 91 k.r.o. zestawiono poniżej najistotniejsze ich różnice w odniesieniu do obowiązku alimentacyjnego.

1. Przesłankę obowiązku alimentacyjnego dziecka stanowi niedostatek po stronie rodziców. Uwarunkowanie to nie ma zastosowania do obowiązków niealimentacyjnych, ponieważ dla ich zaktualizowania wystarczy wystąpienie okoliczności określonych w przepisach je ustanawiających. Obowiązki te nie mają charakteru subsydiarnego³, co oznacza, że wystąpienie potrze-

¹ A. Cisek, *Pozaalimentacyjne obowiązki dziecka wobec rodziców w świetle k.r.o.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1995, nr XXXI, s. 135.

² Odmienne H. Haak, *Władza rodzicielska. Komentarz*, Toruń 1995, s. 28 - 32.

³ M. Balcerek, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986, s. 287 i n.

by po stronie rodziców nie jest warunkiem koniecznym powstania powinności po stronie dziecka.

2. Pewną różnicę dostrzec można ponadto co do zakresu obowiązków. Art. 135 k.r.o. delimituje zakres świadczeń alimentacyjnych poprzez dwa kryteria: z jednej strony poprzez usprawiedliwione potrzeby uprawnionego, z drugiej, przez możliwości zarobkowe i majątkowe zobowiązanego. W związku z tym, przedmiotem zainteresowania sądu będą nie tylko rzeczywiście osiągane dochody, lecz przede wszystkim możliwości pozwanego w tym zakresie. Niepodejmowanie się, lub ograniczenie bez uzasadnionych przyczyn pracy zarobkowej nie uchyla ani nie ogranicza obowiązku świadczeń⁴.

Porównując treść art. 135 k.r.o. z treścią art. 91 § 1 k.r.o. stwierdzić można istotną różnicę: ten ostatni odnosi się wyłącznie do zarobku dziecka, co w zestawieniu z art. 135 § 1 k.r.o. oznacza węższy jego zakres. Nadto obowiązek przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny nie powstanie, jeżeli dziecko dochodów nie osiągnie, chociażby miało ku temu możliwości. Poza tym kryterium potrzeb uprawnionego nie warunkuje bytu obowiązku.

Ażeby nie odrywać regulacji normatywnej od sytuacji życiowych, stwierdzić należy, iż w rzeczywistości faktyczny zakres obowiązków pozaalimentacyjnych wyznaczać będą najczęściej okoliczności konkretnego przypadku⁵, takie jak np. wysokość zarobków dziecka, jego umiejętności, itp.

3. Kolejną odmienność dotyczy treści obowiązków. Obowiązek alimentacyjny dzieci wobec rodziców polega, zgodnie z brzmieniem art. 128 k.r.o. na dostarczaniu środków utrzymania; przez co należy rozumieć zaspokajanie normalnych, bieżących potrzeb konsumpcyjnych w pieniądzu bądź w naturze⁶. Art. 91 § 1 k.r.o. ustanawia podobny obowiązek, aczkolwiek można spostrzec dwie różnice. Po pierwsze przepis ten mówi o „pokrywaniu kosztów”, co zdaje się bardziej kłaść nacisk na pieniężny charakter świadczeń. Jest to jednak chyba różnica pozorna, ponieważ można wyobrazić sobie zadośćuczynienie temu obowiązkowi również w naturze. Po drugie, ustawodawca nie posłużył się przy konstruowaniu tej powinności wyrażeniem „dostarczać”, charakterystycznym dla świadczeń alimentacyjnych, lecz węższym pod względem zakresu wyrażeniem „przyczyniać się”. Wiąże się to z odmienną funkcją społeczną obu obowiązków, o czym niżej; oznacza to także, że pomoc udzielana rodzinie przez dziecko na podstawie art. 91 k.r.o. nie powinna stanowić jedyne źródła jej utrzymania, lecz stanowić tylko pewien wkład w ogół aktywów służących zaspokajaniu jej potrzeb. Jeżeli natomiast występuje całkowite utrzymanie rodziców przez ich dzieci, powinno mieć ono podstawę w art. 128 k.r.o.

4. W literaturze zwrócono uwagę⁷ na złożony charakter obowiązku alimentacyjnego: osobowoprawy i majątkowy. Dotyczy to również obowiązk-

⁴ S. Grzybowski, *Prawo rodzinne – zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 232.

⁵ H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32; J. Ignatowicz w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, J. Piętrzykowski (red.), Warszawa 1993, s. 465 i n.

⁶ J. Gwiazdomorski w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, J. Piątowski (red.), Ossolineum 1985, s. 1038.

⁷ J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1996, s. 271.

ków pozaalimentacyjnych, ale tylko tych, które są uwarunkowane interesem majątkowym. Poza nimi występują także obowiązki ściśle niemajątkowe, w szczególności w zakresie art. 87 k.r.o., np. odwiedzanie samotnych rodziców, czy wsparcie duchowe w razie śmierci bliskiej osoby. Stanowi to kolejną różnicę w stosunku do alimentów.

5. Jako następny argument przemawiający za wydzieleniem grupy obowiązków pozaalimentacyjnych posłużyć może wskazanie kryterium formalnego. Poprzez odwołanie się do wykładni systemowej wykazuje się⁸ mianowicie, że przepisy zgrupowane w dziale trzecim k.r.o. składają się na całość tzw. prawa alimentacyjnego, do którego nie wchodzi inne przepisy dotyczące dostarczania środków utrzymania, a więc także np. art. 91 § 1 k.r.o.

6. Zasadniczą odmienność stanowią ponadto konsekwencje naruszenia obowiązków, o wiele bardziej dotkliwe w przypadku alimentacji. Roszczenia alimentacyjne uzyskały na gruncie przepisów prawnych wzmoczoną ochronę, którą regulują przepisy k.r.o., k.p.c., k.k., a także wielu aktów normatywnych niższego rzędu. Natomiast niewykonanie obowiązków z art. 87 i 91 k.r.o. może z reguły wywołać tylko szereg sankcji o charakterze pośrednim.

7. Obowiązki alimentacyjne oraz obowiązki z art. 87 i 91 k.r.o. różnią się między sobą również spełnianą funkcją społeczną. U podstawy regulacji obowiązku alimentacyjnego leży przekonanie o słuszności udzielania pomocy rodzicom, którzy nie są w stanie zdobyć samodzielnie niezbędnych środków utrzymania, polegającej na zabezpieczeniu ich egzystencji⁹. Znaczenie i uzasadnienie społeczne obowiązków pozaalimentacyjnych, jest nieco inne. W szczególności art. 91 k.r.o. zapewnia swoistą wzajemność ze strony dziecka, które korzysta ze wspólnego zamieszkiwania z rodzicami lub także pozostaje na ich utrzymaniu. Przepis ten jest uzewnętrznieniem społecznych oczekiwań, wymagających aktywnego włączenia się w sprawy finansowe i gospodarcze rodziny przez wszystkich jej członków zamieszkujących razem. Na podkreślenie zasługuje ponadto funkcja wychowawcza omawianych powinności. Praca przynosząca pożytek rodzinie odgrywa doniosłą rolę dla procesu socjalizacji dziecka poprzez rozwijanie uczuć społecznych, kształtowanie właściwej postawy i wzbudzanie szacunku dla pracy.

Liczne podobieństwa, a także ustalony w literaturze pogląd¹⁰, że obowiązek alimentacyjny stanowi konkretyzację norm z art. 87 i 91 k.r.o. powoduje, że przeprowadzanie ścisłej linii demarkacyjnej pomiędzy obu kategoriami obowiązków byłoby nieco sztuczne. Należałoby raczej akcentować fakt ich współistnienia, wzajemnego uzupełniania oraz płynnego przechodzenia jednej kategorii w drugą. Jako przykład można wskazać następującą sytuację: dziecko, zgodnie z art. 91 § 1 k.r.o. przeznacza część swoich zarobków na potrzeby rodziny znajdującej się w niedostatku. Zadośćuczyny-

⁸ S. Grzybowski, *Prawo...*, s. 223.

⁹ J. Winiarz, *Prawo...*, s. 270.

¹⁰ J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 298; S. Grzybowski, *Prawo...*, s. 185 i n.; H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32; T. Smoczyński, *Alimentacja dzieci a obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny*, RPEiS 1977, nr 2, s. 38.

nienie tej powinności stanowić będzie w tym przypadku równocześnie realizację normy ustanawiającej obowiązek alimentacyjny. Wskazane wyżej różnice nie pozwalają jednak na utożsamianie obu wspomnianych kategorii, uzasadniając wyodrębnienie obowiązków z art. 87 i 91 k.r.o. jako pozaalimentacyjnych.

Warto zwrócić uwagę na krąg osób uprawnionych z tytułu obowiązków pozaalimentacyjnych (art. 87 i 91 k.r.o.). Jak wynika z brzmienia omawianych przepisów, podmiotami uprawnionymi są rodzice. Obok tego pojawia się parę problemów wymagających rozwiązania. Po pierwsze, zwrócono uwagę¹¹ na osobisty i nieprzenoszalny charakter obowiązków i uprawnień wynikających z tych przepisów. W związku z tym pojawia się problem, czy rodzice mogą nakazać dziecku spełnianie obowiązków o tej samej treści względem innych osób. Wydaje się, że prawo takie im przysługuje w stosunku do dziecka znajdującego się pod ich władzą rodzicielską. W szczególności mogą tu wchodzić w grę sytuacje, gdy dziecko czasowo przebywa u dalszych krewnych podczas wakacji, itp. Ponieważ korzystanie z takiej pomocy znajduje swoje źródło nie w ustawie, lecz w stosunku pomiędzy rodzicami a dziećmi wynikłym z obowiązku posłuszeństwa, bardziej trafne byłoby określenie takich osób nie jako uprawnionych, lecz jako beneficjentów. W takich sytuacjach nie następuje przeniesienie obowiązków.

Ponadto, na podstawie art. 121 k.r.o., zgodnie z którym „przez przysposobienie powstaje między przysposabiającym a przysposobionym taki stosunek, jak między rodzicami a dziećmi” przyjmuje się¹², że podmiotem uprawnionym z obowiązków pozaalimentacyjnych dzieci jest również przysposabiający. Potwierdza to teza orzeczenia SN z dn. 13.11.1958 r.¹³, z której wynika, że przysposobiony na równi z dziećmi z małżeństwa ma obowiązki alimentacyjne i obowiązek niesienia innej pomocy rodzicom. W tym przypadku, ze względu na treść art. 121 k.r.o. przepisy art. 87 i 91 k.r.o. będą stosowane wprost, a nie przez analogię, i to bez względu na rodzaj przysposobienia.

Zamykając rozważania ogólne warto zwrócić uwagę na konsekwencje prawne, które wywołać może nieprzestrzeganie omawianych obowiązków. W przeważającym zakresie będą występowały tu sankcje o charakterze pośrednim¹⁴, nie ukierunkowanym wprost na wymuszenie respektowania powinności przez dziecko. Znamiennym jest, że dotyczyć one będą tylko cięższych przypadków naruszenia obowiązków. Ponadto konsekwencje te przyjmują najbardziej intensywną postać w zakresie obowiązku posłuszeństwa, co związane jest m.in. z uprawnieniem rodziców do karcenia dziecka. Nie podejmując bardziej szczegółowych rozważań w tym zakresie można wskazać następujące sankcje: ograniczenie władzy rodzicielskiej (art. 109 k.r.o.), udzielenie pomocy rodzicom przez sąd opiekuńczy lub inne organy państwowe (art. 100 k.r.o.), rozwiązanie przysposobienia (art. 125 k.r.o.),

¹¹ B. Dobrzański, *Komentarz do prawa rodzinnego*, Warszawa 1947, s. 44; H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32.

¹² H. Haak, *op. cit.*, s. 9 - 10 i 28 - 32.

¹³ Orz. SN, 13.11.58 r., III Cr 201/58, PiP 1959, nr 4, s. 267.

¹⁴ Zagadnienie sankcji pośredniej w prawie cywilnym rozwija A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, 1998 r., s. 63 - 72 oraz T. Sokolowski, *Skutki prawne rozwodu*, 1996 r., s. 191.

ograniczenie swobody rozporządzania zarobkiem przez małoletniego (art. 21 k.c.), odwołanie darowizny (art. 898 § 1 k.c.), wydziedziczenie (art. 1008 k.c.).

II. OBOWIĄZEK WSPIERANIA RODZICÓW

Zgodnie z brzmieniem art. 87 k.r.o. rodzice i dzieci obowiązani są wspierać się wzajemnie. Wymieniony obowiązek nie jest zależny od pozostawania rodziców w związku małżeńskim, a także od tego, czy dziecko jest małoletnie, czy pełnoletnie¹⁵. W porównaniu z art. 91 k.r.o., art. 87 k.r.o. odznacza się szerszym ujęciem obowiązku i większą ogólnością, a ponadto nie jest uwarunkowany spełnieniem określonych przesłanek.

W doktrynie przyjęto¹⁶, że wzajemne wspieranie oznacza tyle, co wzajemna pomoc. Wydaje się jednak, że ustawodawca posłużył się celowo pojęciem wspierania, jako bardziej ogólnym, a tym samym nieco szerszym.

Art. 87 k.r.o. znajduje uszczegółowienie w innych przepisach prawa rodzinnego¹⁷. Konkretyzację wspierania materialnego w postaci pozaalimentacyjnej stanowi art. 91 k.r.o. Wypełnianie obowiązków tam przewidzianych stanowi więc jednocześnie realizację normy art. 87 k.r.o. Niespełnienie przesłanek z art. 91 k.r.o. powoduje, że obowiązki w nim wyrażone nie zaktualizują się. Nie powoduje to jednak zwolnienia z obowiązku wspierania rodziców, w związku z czym dziecko może być zobligowane na podstawie art. 87 k.r.o. do takich samych działań, jakich wymaga art. 91 k.r.o. W taki sposób przepisy te uzupełniają się.

Konkretyzację wspierania materialnego w postaci alimentacyjnej stanowi art. 128 k.r.o. W związku z tym należy zauważyć, że obowiązek, o którym mowa nie przyjmuje w całej swojej rozciągłości charakteru pozaalimentacyjnego. Charakter ten przybiera tylko w takim zakresie, w jakim wykracza poza obowiązek alimentacyjny. Zagadnienie to zostało dostrzeżone w orzeczeniu SN z dn. 02.12.1967 r.¹⁸, który jako podstawę zasądzenia alimentów przywołał oprócz przepisów art. 128 i 133 k.r.o. także art. 87 k.r.o. Sąd Najwyższy potraktował więc obowiązek wspierania nie jako samodzielną podstawę orzekania, lecz jako jedną z podstaw uwzględnianych łącznie.

Na gruncie obowiązujących przepisów można wyprowadzić wniosek, że zasądzenie alimentów bez powoływania się na art. 87 k.r.o. jako dodatkową podstawę prawną jest dopuszczalne i prawidłowe. Nie wydaje się jednak możliwe stosowanie zasady odwrotnej, polegającej na możliwości takiego zasądzenia wyłącznie na podstawie art. 87 k.r.o. Prowadziłoby to do otwarcia możliwości obchodzenia przepisów o alimentach poprzez przyznawanie

¹⁵ H. Haak, *Władza...*, s. 9 - 10.

¹⁶ J. Gajda, *Kodeks...*, s. 298; H. Haak, *op. cit.*, s. 9 - 10.

¹⁷ A. Cisek, *Pozaalimentacyjne...*, s. 148; S. Grzybowski, *Prawo...*, s. 185 i n.; H. Haak, *Władza...*, s. 9 - 10; T. Smyczyński, *Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka a polityka socjalna państwa*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 62.

¹⁸ Orz. SN, 02.12.67 r., III Crn 315/67, niepublikowane.

tych świadczeń, pomimo niespełnienia ściśle określonych ustawą przesłanek obowiązku alimentacyjnego.

Problematycznym zagadnieniem jest, czy art. 87 k.r.o. może być wystarczającą podstawą do przyznawania przez sąd innych świadczeń niż alimenty. Zdaniem S. Jędrucha¹⁹ istnienie takiej normy w ramach przepisów ogólnych regulujących stosunki między rodzicami a dziećmi dopuszcza możliwość powoływania się na nią przy egzekwowaniu nietypowych, czyli nie przewidzianych w innych przepisach świadczeń. A. Cisek²⁰ wyraził podobne zapatrywanie odnośnie do art. 91 § 2 k.r.o. Wydaje się, że należałoby tu jednak poprzeć większość doktryny, która opowiada się za tym, że obowiązek wspierania, podobnie jak pozostałe obowiązki pozaalimentacyjne należy uznać jako „niewymuszalne” na drodze prawnej, rodzące jednak określone skutki prawne w razie ich niedopełnienia.

III. OBOWIĄZEK PRZYCZYNIANIA SIĘ DO POKRYWANIA KOSZTÓW UTRZYMANIA RODZINY

Art. 91 § 1 k.r.o. ustanawia obowiązek dziecka przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny, jeżeli wystąpią jednocześnie dwie okoliczności: zamieszkiwanie u rodziców oraz uzyskiwanie dochodów z własnej pracy. Przepis ten należy postrzegać w powiązaniu z art. 101 § 2 k.r.o., wyłączającym spod zarządu rodziców zarobek dziecka.

Obowiązek z art. 91 § 1 k.r.o. wyróżnia się spośród innych obowiązków pozaalimentacyjnych wobec rodziców najszerszym ujęciem podmiotowym. Pozostałe obowiązki obligują dziecko do określonego postępowania bezpośrednio wobec rodziców i tylko wobec nich, natomiast art. 91 k.r.o. posługuje się szerokim pojęciem rodziny, obejmującym nie tylko rodziców, ale także i innych bliskich²¹. Poprzez ustanowienie przesłanki zamieszkiwania z rodzicami przepis wskazuje niejako, iż obowiązek dotyczył będzie osób wspólnie zamieszkujących. Odmienna wykładnia nie byłaby zgodna z jego celem. Pojęcie rodziny należałoby więc w tym przypadku dookreślić przez pojęcie domownika w taki sposób, że uprawnionym jest tylko członek rodziny, który jest jednocześnie domownikiem, oraz tylko ten domownik, który jest członkiem rodziny. Koniecznym składnikiem tej rodziny są zawsze rodzice, a przynajmniej jeden z nich. Należy jednak podkreślić, że czasowa nieobecność rodziców we wspólnocie domowej nie zwolni dziecka z obowiązku. Art. 91 § 1 k.r.o. mówi przecież wyraźnie o zamieszkiwaniu „u rodziców”, a nie „z rodzicami”. W razie zaprzestania wspólnego zamieszkiwania u rodziców obowiązek ustaje zarówno w stosunku do rodziców, jak i do pozostałych uprawnionych osób.

Cechą odróżniającą omawiany obowiązek jest jego charakter polegający na *dare*. Przy pozostałych obowiązkach pojawia się element *facere*, mniej lub bardziej przeważający.

¹⁹ S. Jędruch, *Rodzice i dzieci. Wzajemne prawa i obowiązki*, Warszawa 1984, s. 96 i n.

²⁰ A. Cisek, *Pozaalimentacyjne...*, s. 150.

²¹ Tamże, s. 148.

Otrzymywanie przez dziecko dochodów z własnej pracy jest niezbędną przesłanką dla zaktualizowania się obowiązku z art. 91 § 1 k.r.o. Warto zauważyć, że przepis ten nie wymaga od dziecka osiągnięcia takich dochodów, czy też dłożenia starań dla ich osiągnięcia po to, by mogło zaspokoić nawet niezbędne potrzeby rodziny. To, czy dziecko podejmie pracę, zależy od jego własnej woli i konieczności życiowych. Jeżeli już jednak pracę podejmie, zostaje objęte obowiązkiem, poprzez który ustawodawca ukierunkowuje zużywanie dochodu z niej otrzymanego.

Źródłem dochodów ma być własna praca. W doktrynie wskazano, iż pojęcia tego nie należy interpretować nazbyt szeroko²². W związku z tym nie mają znaczenia z punktu widzenia omawianego przepisu dochody z innych tytułów, np. z własnego majątku, czy otrzymane w drodze darowizny. Takie rozwiązanie nie stanowi jednak luki. Przyczynianie się małoletniego dziecka do zaspokajania potrzeb rodziny reguluje mianowicie art. 103 k.r.o. Dziecko pełnoletnie zobligowane jest natomiast do wspierania materialnego rodziców kosztem swego majątku na podstawie art. 87 k.r.o.²³

Istotne znaczenie dla art. 91 § 1 k.r.o. mają uregulowania prawne dotyczące zdolności do czynności prawnych oraz dopuszczalności zatrudnienia młodocianych pracowników, ponieważ ustanawiają dolną granicę wieku dziecka, poniżej której obowiązek ten się nie pojawi. Wątpliwość powstanie wtedy, jeżeli dochód z pracy osiągnie dziecko nie mające zdolności do czynności prawnych. Wydaje się słuszne przyjęcie rozwiązania, że w takiej sytuacji, w związku z brakiem możliwości swobodnego rozporządzania swoim zarobkiem, dziecko nie jest obciążone tym obowiązkiem. Uzyskane dochody pomnożą jego majątek, którego wydatkowanie określa art. 103 k.r.o., a nie art. 91 § 1 k.r.o. Art. 101 § 2 k.r.o. wyłączający z zarządu rodziców zarobek dziecka, dotyczy bowiem zdaniem doktryny²⁴ tylko dochodów otrzymanych przez dziecko posiadające ograniczoną zdolność do czynności prawnych.

Przepisy art. 21 k.c. oraz art. 22 k.p. w związku z art. 15 k.c. ustanawiają względem osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych swoistą, przedmiotowo określoną pełną zdolność do czynności prawnych²⁵ w zakresie nawiązania stosunku pracy oraz rozporządzania zarobkiem, stanowiąc wyjątek od ogólnych zasad. W zakresie tej sfery wolności działa art. 91 § 1 k.r.o.²⁶, zawężając ją poprzez wskazanie przeznaczenia przynajmniej części dochodu otrzymywanego przez dziecko, a tym samym ukierunkowując rozporządzenia zarobkiem dokonywane zgodnie z art. 21 k.c. Zarysowuje się także zależność odwrotna. W przypadku dziecka małoletniego obowiązek z art. 91 § 1 k.r.o. oddziałuje tylko w zakresie swobody przyznanej w art. 21 k.c., jest więc przez nią ograniczany. Nie można zobowiązać dziecka, jeżeli nie ma ono swobody podejmowania decyzji;

²² T. Smoczyński, *Obowiązek alimentacyjny...*, s. 63.

²³ H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32.

²⁴ H. Haak, op. cit., s. 28 - 32; K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, SC 1963, t. III, s. 98 - 157; M. Pazdan w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, K. Pietrzykowski (red.), 1997 r., s. 69; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 176.

²⁵ K. Piasecki w: *Kodeks cywilny z komentarzem*, J. Winiarz (red.), 1980 r., s. 38 - 39.

²⁶ T. Smoczyński, *Obowiązek...*, s. 63.

w tych ramach dyrektywy powinny być skierowane do przedstawiciela ustawowego.

Obowiązek z art. 91 § 1 k.r.o. nie odnosi się, jak wyżej wspomniano, do dochodów z majątku. Zostały one oddane w zarząd rodziców na mocy art. 103 k.r.o. i wyłączone z gestii dziecka, które musi się podporządkować w tym zakresie decyzjom rodziców.

Porównując treść art. 91 § 1 i art. 103 k.r.o. można zauważyć, że ustawodawca w podobny sposób ukierunkowuje przeznaczenie dochodów czy to z pracy, czy z majątku dziecka, pomimo, że adresatami tych przepisów są różne podmioty.

Art. 91 § 1 k.r.o. określa treść obowiązku jako przyczynianie się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny. Wydaje się, że w większości przypadków będzie miała miejsce pieniężna pomoc rodzinie. Nie można jednak wykluczyć także innej formy, jeżeli dziecko otrzymuje dochody w postaci innej niż pieniężna, a także gdy wspomaga rodzinę za pomocą przedmiotów uzyskanych w zamian za zarobek.

W nauce prawa zauważono²⁷, że na koszty utrzymania rodziny składają się zarówno koszty zbiorowe, jak i indywidualne koszty utrzymania poszczególnych członków rodziny. Niesporne jest również to, że obowiązek z art. 91 § 1 k.r.o. obejmuje zależnie od okoliczności pokrywanie w całości lub części kosztów utrzymania małoletniego dziecka będącego adresatem obowiązku. W takim przypadku wypełnienie obowiązku będzie polegało na odciążeniu rodziny od ponoszenia tych wydatków. Należy jednak zawsze brać pod uwagę okoliczności konkretnego przypadku. Jako przykład można wskazać sytuację, kiedy dziecko z biednej rodziny osiąga duże dochody i zużywa je wyłącznie na własne potrzeby. Zaspokaja ono wprawdzie swoje koszty utrzymania, lecz wydaje się, że nie wypełnia w sposób prawidłowy obowiązku z art. 91 § 1 k.r.o. Wiąże się to z funkcją omawianego przepisu, jaką jest m.in. realizacja zasady równej stopy życiowej całej rodziny²⁸.

Wątpliwość budzi kwestia dopuszczalności uregulowania sposobu zadośćuczynienia temu obowiązkowi za pomocą umowy cywilnoprawnej. Celowe, moim zdaniem, byłoby odróżnienie sytuacji dziecka małoletniego i pełnoletniego.

W pierwszym przypadku konstrukcja taka wydaje się teoretycznie możliwa, choć praktycznie zupełnie nieprzydatna, m.in. ze względu na trudności w zawarciu takiej umowy (konieczność reprezentowania dziecka przez kuratora); nie jest także pewne, czy takie sztuczne określenie ram obowiązku byłoby zgodne z dobrem dziecka, którym rodzice muszą się przecież kierować przy wykonywaniu władzy rodzicielskiej. Wystarczy chyba tylko wspomnieć, że w tym zakresie dochodzi zwykle do nieformalnych porozumień pomiędzy rodzicami a dziećmi.

Natomiast w przypadku dziecka pełnoletniego umowa taka wydaje się w pełni dopuszczalna. Przykładem umowy nazwanej, która mogłaby spełniać tę funkcję jest umowa renty. Dopuszczalne wydaje się ponadto zawar-

²⁷ H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32.

²⁸ S. Jędruch, *Rodzice...*, s. 96 i n.; T. Smyczyński, *Obowiązek...*, s. 64.

cie w tym zakresie umowy nienazwanej, której treść polegać będzie na określeniu sposobu wykonania tego obowiązku, np. przez określenie jaka część dochodu będzie przeznaczona na potrzeby rodziny. Mogłaby zawierać również warunek rozwiązujący, obejmujący zastrzeżenie ograniczające czas trwania umowy do momentu, kiedy są zrealizowane przesłanki art. 91 § 1 k.r.o.

IV. OBOWIĄZEK POMOCY WE WSPÓLNYM GOSPODARSTWIE

Obowiązek ustanowiony przez art. 91 § 2 k.r.o. nakłada na dziecko ciężar pomocy rodzicom we wspólnym gospodarstwie, o ile mieszka u nich i pozostaje na ich utrzymaniu. W porównaniu do art. 91 § 1 k.r.o. nasilenie elementu ekonomicznego jest tu mniejsze, co wynika z różnorodnych możliwych postaci pomocy w gospodarstwie. Przesłanką aktualizacji obowiązku pomocy we wspólnym gospodarstwie jest pozostawanie na utrzymaniu rodziców. Pojęcie „utrzymywania przez rodziców” zakłada brak ekwiwalentu ze strony dziecka. Nie można zatem zakwalifikować do jego zakresu sytuacji, gdy dziecko otrzymuje od rodziców w zamian za świadczoną pracę środki, z których się utrzymuje.

W doktrynie słusznie zauważono²⁹, że chodzi tu o osobę, która faktycznie pozostaje na utrzymaniu rodziców.

Zdefiniowania wymaga pojęcie gospodarstwa domowego w aspekcie omawianego przepisu. W doktrynie podkreślono³⁰, że dla istnienia gospodarstwa domowego nie jest warunkiem koniecznym zamieszkiwanie razem przez osoby, które do niego należą.

Nie spowodują wyłączenia z niego takie okoliczności, jak np. czasowy pobyt za granicą, czy podjęcie pracy w innej miejscowości, o ile taka organizacja życia nie przybierze charakteru trwałego³¹. Okoliczności takie, jeżeli zaistnieją jednak po stronie dziecka spowodują wyłączenie obowiązku pomocy ze względu na niespełnienie przesłanki zamieszkiwania, pomimo iż wyłączenie z gospodarstwa domowego nie nastąpi. Jeżeli natomiast sytuacja taka dotyczyć będzie rodziców, nie będzie to mieć wpływu na występowanie obowiązku po stronie dziecka. Rodzice bowiem są uprawnieni do tej pomocy, jeżeli mają wspólne z dziećmi gospodarstwo domowe, utrzymują je i dają im mieszkanie u siebie. Niekoniecznie zaś muszą stale z nimi zamieszkiwać. W takich przypadkach obowiązek pomocy trwa nadal, może natomiast przybrać inną postać, np. w razie dłuższej nieobecności rodzica z powodów związanych z pracą, dziecko będzie obowiązane przez ten czas zastępować go w pewnych czynnościach domowych.

Dziecko już od najmłodszych lat może być angażowane w pracach związanych z gospodarstwem domowym. Zdarza się przy tym często, że rodzice wynagradzają je za wykonaną usługę pieniężnie, bądź w inny

²⁹ H. Haak, *Władza...*, s. 28 - 32.

³⁰ E. Wiśniowska, *Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim*, „Acta Uwr” 1990, nr 1152, s. 351 - 360.

³¹ T. Smyczyński, *Alimentacja...*, s. 46.

sposób, np. przez kupno nowych zabawek, ubrań itp. Tymczasem, jak się wydaje, ustawodawca posługując się słowem „pomoc” miał na myśli raczej bezinteresowne świadczenie pracy, za którą swoisty ekwiwalent mają stanowiąc okoliczności przewidziane w przesłankach obowiązku. Aspekt ten został również podkreślony w doktrynie³². W związku z tym należałoby rozwiązać następującą wątpliwość: czy wyżej opisaną działalność dziecka można zakwalifikować jako wypełnianie obowiązku pomocy w gospodarstwie domowym. Rozstrzygnięcie tego problemu powinno, moim zdaniem, nastąpić w drodze przyjęcia dwóch założeń.

Po pierwsze, należy przyjąć, że bezinteresowność pomocy jest dyrektywą skierowaną wyłącznie do dziecka. Oznacza to, że nie powinno ono żądać wynagrodzenia za świadczone usługi, ani też uzależniać od tego ich wykonania.

Po drugie, wyżej wskazana dyrektywa, jak się wydaje, nie dotyczy rodziców. W związku z tym, jeżeli uważają oni to za słuszne, mogą opłacać dziecko za jego pracę. Nie są do tego jednak zobowiązani, a wynagradzanie dziecka, stosowane w szczególności jako metoda wychowawcza, zależy od ich uznania.

Podobnie jak w przypadku art. 91 § 1 k.r.o., również § 2 tego przepisu nie uzależnia granic obowiązku ani od potrzeb rodziców, ani od możliwości dziecka. W praktyce jednak te okoliczności wyznaczały będą rzeczywisty zakres wypełniania obowiązku. Jeżeli dziecko jest małoletnie, będzie jednak wchodziła w grę szczególna jego ochrona, przejawiająca się w możliwości podjęcia przez sąd opiekuńczy całego wachlarza środków, jakie są mu dostępne w tym celu. W krańcowych przypadkach wykorzystywania pracy dziecka może dojść nawet do pozbawienia władzy rodzicielskiej³³.

V. OBOWIĄZEK POSŁUSZEŃSTWA WOBEC RODZICÓW

W literaturze nie poświęca się wiele miejsca definiowaniu obowiązku posłuszeństwa. Wynika to z przekonania o oczywistej jego treści, którą określa się jako podporządkowanie się przez dziecko woli jego rodziców³⁴. Tą lakoniczną definicję należałoby, moim zdaniem, poddać dokładnej analizie, w szczególności z uwzględnieniem różnego charakteru oddziaływań rodziców na dziecko oraz różnego rodzaju zachowań dziecka, składających się na pojęcie posłuszeństwa. Zagadnienia te będą przedmiotem rozważań w niniejszym punkcie.

Należy zaznaczyć, że poza regulacją k.r.o. zagadnienia posłuszeństwa dotyka także art. 48 Konstytucji RP, zgodnie z którym rodzice mają prawo do wychowywania dzieci, zgodnie z własnymi przekonaniem, przy czym wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.

³² B. Dobrzański, op. cit., s. 44.

³³ B. Dobrzański, op. cit., s. 44; J. Gajda, *Kodeks...*, s. 307.

³⁴ H. Haak, *Władza...*, s.46 - 50; J. Gajda, op. cit., s. 314.

W ramach wykonywania władzy rodzicielskiej rodzice podejmują szereg czynności o różnym charakterze prawnym. Wszystkie te działania kształtują po stronie dziecka określoną sytuację będącą ich wynikiem. Niektóre z tych czynności zwrócone są wprost do dziecka, np. w formie nakazu określonego postępowania. Inne natomiast nie znajdują bezpośredniego adresata w dziecku, chociaż dotyczą jego interesów, kształtując tym samym jego sytuację, np. czynności rodziców w zakresie zarządu majątkiem. Wyróżnienie tych dwóch rodzajów działań pozwala na odpowiednie przeprowadzenie podziału sytuacji dziecka. Wyodrębnić w niej można sferę posłuszeństwa, rozumianą jako ten obszar sytuacji dziecka, który odpowiada oddziaływaniom rodziców ukierunkowanym wprost na jego osobę.

Cechą charakterystyczną normy art. 95 § 2 k.r.o. jest jej blankietowy charakter, polegający na tym, że nie wskazuje ona dziecku konkretnego postępowania, do którego jest zobowiązane. Skonkretyzowanie tej powinności jest zadaniem rodziców, realizowanym w toku wykonywania władzy rodzicielskiej, właśnie poprzez oddziaływania w sferze posłuszeństwa. Na sferę posłuszeństwa składa się zarówno zachowanie rodziców jak i dziecka. Po stronie rodziców znamionną cechą jest oczekiwanie określonego zachowania dziecka. Po stronie dziecka natomiast ma miejsce postępowanie w sposób świadomy, kierowany wolą. Wola ta stanowi aktywność psychiczną dziecka, której wyrazem jest podporządkowanie się lub niepodporządkowanie się oczekiwaniu rodziców. Nie są to natomiast rzeczywiste pragnienia i chęci dziecka. Będą one jednak istotnie wpływać na jego zachowanie. Jednakże w razie ich uzewnętrznienia, chociażby tylko w formie okazywania niechęci wobec nakazów rodziców, można już będzie takie zachowanie analizować w aspekcie posłuszeństwa.

W ramach sfery posłuszeństwa zachowanie dziecka może objawiać się albo w formie czynnej, poprzez określoną aktywność, bądź też, w razie braku aktywności, także w formie biernej. W ten sposób wyróżnić można działanie i zaniechanie, jako dwa możliwe warianty odpowiedzi na oddziaływanie ze strony rodziców.

Ponadto można rozpatrywać posłuszeństwo w aspekcie fizycznym, polegające na zewnętrznych przejawach zachowania dziecka, oraz w aspekcie psychicznym, np. w formie przyjmowania określonych poglądów. Ścisłe odróżnienie tych dwóch płaszczyzn może być jednak niekiedy niemożliwe.

W odróżnieniu od sfery posłuszeństwa pozostały obszar sytuacji dziecka dla potrzeb niniejszej pracy określić można jako sferę znoszenia oddziaływań rodziców. Jej istota polega na tym, że dziecko poddane jest skutkom działalności rodziców, brak tu natomiast elementu zachowania dziecka. O ile w ramach sfery posłuszeństwa określone jego postępowanie stanowi w pewnym sensie „przedłużenie” działań rodziców, wpływając tym samym na ocenę ich skuteczności, o tyle w sferze znoszenia element zachowania dziecka nie występuje, w tym sensie, że ewentualny sprzeciw nie wpłynąłby w żaden sposób na skuteczność podejmowanych czynności. Dla ukształtowania sytuacji dziecka wystarczające są więc tylko określone przedsięwzięcia rodziców, a postawa dziecka polega na ponoszeniu skutków tych przedsięwzięć. Należy w związku z tym odróżnić od znoszenia, należące do sfery

posłuszeństwa zaniechanie, które jest zachowaniem biernym, podczas gdy znoszenie zachowaniem nie jest wcale.

Tak rozumiane znoszenie można ujmować w aspekcie fizycznym, czyli zewnętrznym, np. ponoszenie skutków zarządu majątkiem, a także psychicznym, np. ukształtowanie charakteru dziecka pod wpływem określonego trybu życia rodziców.

W świetle powyższych założeń nie ulega wątpliwości, że sfera znoszenia nie może być objęta obowiązkiem posłuszeństwa, jako że zobowiązać można tylko osobę mającą możliwość zachowania się w określony sposób. Jednakże sfera ta wpływać może istotnie na wypełnianie obowiązku posłuszeństwa. Przykładowo: działania rodziców podejmowane w jej ramach pozwalają m.in. na wytworzenie ich autorytetu w oczach dziecka, co sprzyjać będzie posłuszeństwu. Natomiast w przypadku braku akceptacji poczynań rodziców zachodzić może proces odwrotny.

Omawiany podział sytuacji dziecka podlegającego władzy rodzicielskiej należy dodatkowo uzupełnić pojęciem sfery samodzielności dziecka. W ramach zachowań, które należałoby zgodnie z przedstawionym podziałem zaliczyć do sfery posłuszeństwa, rodzice pozostawiają dziecku, zależnie od jego wieku, określony margines swobody postępowania, kierując się zaufaniem do niego, a także koniecznością wdrażania w samodzielne życie. Podobnie w zakresie sfery znoszenia rodzice mogą np. konsultować swoje postępowanie z dzieckiem³⁵, co powoduje istotną zmianę jego sytuacji.

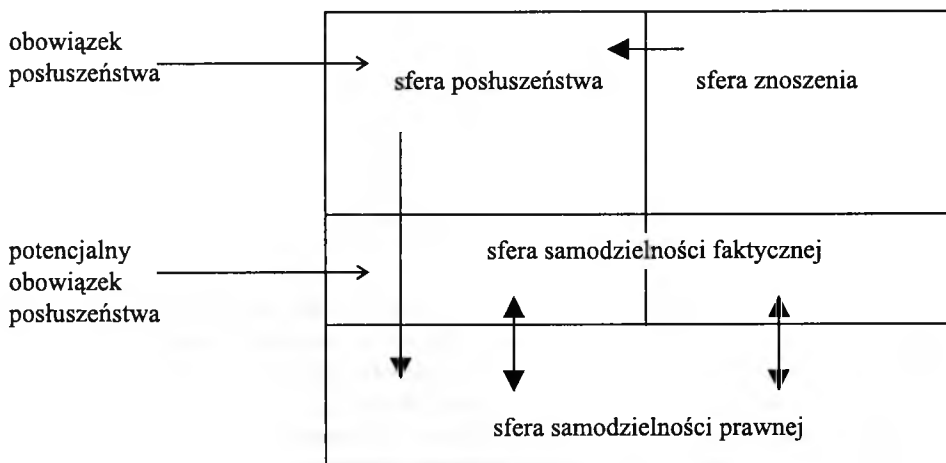
Zjawiska te powodują wyodrębnienie się w ramach dotychczasowego podziału, sfery samodzielności. Można ją określić jako samodzielność faktyczną, bo przyznaną przez rodziców i nieusankcjonowaną prawnie, czyli mogącą na powrót znaleźć się pod kierownictwem rodziców, gdyby uznali to za stosowne. Obowiązek posłuszeństwa w tym zakresie można więc określić jako „potencjalny”. W tym miejscu należałoby podkreślić, że pewne minimum samodzielności faktycznej jest niezbędne z punktu widzenia dobra dziecka. Z drugiej strony – zbyt wielka swoboda dziecka może być przejawem zaniedbania władzy rodzicielskiej, o czym w dalszej części pracy.

W odróżnieniu od samodzielności faktycznej, samodzielność znajdującą swoje źródło w przepisach prawa można nazwać „samodzielnością prawną”. Wyrażają ją np. art. 21 k.c. i art. 101 § 2 k.r.o. Powoduje ona wyłączenie niektórych kompetencji rodziców z zakresu władzy rodzicielskiej³⁶, dlatego też nie wchodzi ona w skład sytuacji dziecka kształtowanej przez rodziców w ramach wykonywania tej władzy. Pozostaje ona jednak w ścisłym związku ze sferą samodzielności faktycznej, umożliwiając w niektórych przypadkach korzystanie z niej.

Powyższe rozumowanie zostało zobrazowane za pomocą schematu.

³⁵ T. Sokołowski, *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987, s. 136 i n.; T. Sokołowski, *Ochrona interesu majątkowego dziecka*, RPEiS 1985, nr 2, s. 131.

³⁶ Tak również: B. Dobrzański, *Komentarz...*, s. 75; J. Ignatowicz w: *System...*, s. 830; T. Sokołowski, *Władza...*, s. 130. Odmiennie: T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 1999 r., s. 165.

Jak ukazano na schemacie, obowiązek posłuszeństwa może przyjąć charakter potencjalny w tym zakresie, gdzie sfera posłuszeństwa nakłada się na sferę samodzielności faktycznej. Występujące w ramach rysunku strzałki oznaczają kierunki oddziaływania pomiędzy przedstawionymi elementami sytuacji dziecka. Strzałka przechodząca ze sfery znoszenia do sfery posłuszeństwa oznacza konsekwencje działalności rodziców w ramach sfery znoszenia. Polegają one na tym, że dziecko odczuwa poczynania rodziców w tym zakresie i dokonuje ich oceny, co może następnie wpłynąć na wypełnianie obowiązku posłuszeństwa. Strzałki obrazujące oddziaływanie pomiędzy sferą samodzielności faktycznej a sferą samodzielności prawnej (działanie w górę) oznaczają, że przyznanie przez rodziców dziecku swobody może niekiedy być następstwem uzyskania przez nie pewnej samodzielności prawnej. Sfera samodzielności prawnej obejmuje także przyznaną dziecku przez k.c. ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Jest to kompetencja niezależna od władzy rodzicielskiej w tym sensie, że rodzice nie mogą w żaden sposób odebrać jej dziecku, jednakże mogą oni wpłynąć na zakres korzystania z niej. Większa sfera samodzielności faktycznej umożliwia szersze korzystanie z samodzielności prawnej, co obrazuje działanie w dół strzałek łączących sferę samodzielności faktycznej i prawnej. Z kolei strzałka łącząca sferę posłuszeństwa ze sferą samodzielności prawnej oznacza, że rodzice, korzystając z obowiązku posłuszeństwa, mogą nakazać dziecku określone działanie w zakresie jego zdolności do czynności prawnych. Należy jednak podkreślić, że w odróżnieniu od sfery samodzielności faktycznej, która ma zmienny zakres – zależy bowiem od woli rodziców, sfera samodzielności prawnej jest sztywno wyznaczona przepisami prawa, a tylko zakres korzystania z niej może podlegać modyfikacjom.

Należy zauważyć, że sytuacja dziecka zmieniała się będzie w miarę jego rozwoju i uzyskiwania nowych umiejętności kierowania swoim postępowaniem. W sytuacji małego dziecka przeważać będzie sfera znoszenia, zmniejszając się w pewnym zakresie na rzecz sfery posłuszeństwa w miarę kształtowania się jego umysłu i woli. Coraz większa będzie również sfera

samodzielności faktycznej, a wraz z ukończeniem trzynastego roku życia rozrośnie się znacznie samodzielność prawna. Przedstawiona struktura ma jednak tylko w pewnym ograniczonym zakresie charakter dynamiczny. Niektóre elementy składające się na sytuację dziecka nie mogą przechodzić z jednej sfery do drugiej, np. czynności procesowe dokonywane przez rodziców jako przedstawicieli dziecka objęte będą sferą znoszenia, a nie posłuszeństwa. Dotyczy to oczywiście tych sytuacji, w których dziecko nie może działać samodzielnie przed sądem (art. 65 § 2 k.p.c.).

Przedstawiona powyżej konstrukcja znajdzie zastosowanie przy rozważaniu występowania obowiązku posłuszeństwa w odniesieniu do poszczególnych atrybutów władzy rodzicielskiej. W literaturze przyjmuje się³⁷ podział na trzy podstawowe składniki władzy rodzicielskiej: pieczę nad osobą dziecka, zarząd majątkiem oraz przedstawicielstwo. W ramach każdego z nich sytuacja dziecka kształtowana oddziaływaniami rodziców przedstawiać się będzie odmiennie. Podkreśla się³⁸ jednak, że podział ten nie jest całkowicie rozłączny, co wyraża się ząbaniem poszczególnych jego elementów.

1. Sytuacja dziecka w ramach pieczy nad jego osobą

Jak w doktrynie wykazano³⁹, zachowania rodziców w ramach pieczy nad osobą dziecka obejmują zachowania wychowawcze w formie kierowania i wychowania, a ponadto także inne zachowania, określane jako „materialna troska”, do których należy m.in. zapewnienie warunków mieszkaniowych, usuwanie zagrożeń życia i zdrowia, leczenie i pielęgnacja.

Kierowanie dzieckiem zdefiniowano⁴⁰ jako prowadzenie go w rozwoju i odpowiednie ukierunkowanie postępowania, dopóki samo nie będzie zdolne do podejmowania decyzji. W związku z tym nie budzi wątpliwości występowanie w tym zakresie obowiązku posłuszeństwa po stronie dziecka⁴¹.

Wydaje się, że posłuszeństwo odpowiadające kierowaniu w przeważającym stopniu wyrażać się będzie w swoim aspekcie fizycznym. Przejawiać się będzie przede wszystkim w wypełnianiu poleceń rodziców w formie zewnętrznej aktywności, tym samym powodując łatwość kontroli⁴² zachowań dziecka.

Kolejny element pieczy, wychowanie, określa się⁴³ jako kształtowanie wszechstronnych zdolności do samodzielnego decydowania o własnym postępowaniu. Do jego zakresu należeć więc będzie m.in. wpajanie zasad moralności i współżycia społecznego, wyrabianie sumienności i pracowito-

³⁷ J. Winiarz, *Prawo...*, s. 224.

³⁸ J. Ignatowicz w: *System...*, s. 895.

³⁹ T. Sokołowski, *Władza...*, s. 28 - 32.

⁴⁰ J. Winiarz, op. cit., s. 228.

⁴¹ T. Sokołowski, op. cit., s. 32.

⁴² Aspekt możliwości kontroli różni kierowanie od wychowania – tamże, s. 32.

⁴³ Tamże, s. 30.

ści oraz kształtowanie charakteru⁴⁴. Zdaniem B. Walaszka⁴⁵ „sprawne wychowanie wymaga posłuszeństwa dziecka wobec rodziców”. W związku z tym posłuszeństwo w tym zakresie będzie przejawiać się głównie w aspekcie psychicznym, np. poprzez świadome przyswajanie określonych zasad życiowych, zgodnie ze wskazówkami rodziców.

Pozostałym składnikom pieczy, objawiającym się np. w zapewnieniu warunków mieszkaniowych⁴⁶ odpowiadać będzie po stronie dziecka w przeważającym stopniu znoszenie. W pewnym zakresie jednak może tu wchodzić w grę także zagadnienie posłuszeństwa, np. w razie podjęcia przez rodziców decyzji o leczeniu odnośnie do dziecka młodszego.

Podsumowując można stwierdzić, że w ramach pieczy nad osobą dziecka będą współistniały ze sobą posłuszeństwo i znoszenie. Ich wzajemny stosunek różni się jednak w zależności od poszczególnych składników pieczy. Oddziaływaniom rodziców w postaci kierowania odpowiadać będzie po stronie dziecka głównie posłuszeństwo, i to w swojej silniejszej, fizycznej formie. Znoszenie przeważa natomiast w odniesieniu do oddziaływań wychowawczych rodziców, które mogą być realizowane np. w formie osobistego przykładu. W zakresie pieczy nad osobą dziecka, w odróżnieniu od pozostałych atrybutów władzy rodzicielskiej, znoszenie wystąpi głównie w aspekcie psychicznym.

2. Sytuacja dziecka w ramach zarządu jego majątkiem

Zarząd stanowią tylko te czynności, które należą do kategorii spraw majątkowych, czyli dotyczą majątku dziecka⁴⁷. Jeżeli dochód z tego majątku osiąga wysokość wystarczającą na pokrycie kosztów utrzymania i wychowania dziecka, zwalnia rodziców od obowiązku alimentacji. Zgodnie z art. 103 k.r.o. powinni oni przeznaczać omawiane środki na utrzymanie i wychowanie dziecka oraz wychowującego się z nim rodzeństwa, a nadwyżkę – na uzasadnione potrzeby rodziny. Na mocy art. 101 § 2 k.r.o. nie podlegają zarządowi przedmioty oddane dziecku do swobodnego użytku oraz jego zarobek, stanowiąc tym samym sferę samodzielności prawnej, nie objętej obowiązkiem posłuszeństwa. Podobnie przedstawiają się zapatrywania większości doktryny⁴⁸. Odmienne stanowisko zajął w tej mierze T. Smyczyński⁴⁹, podkreślając, iż wyłączenie z zarządu wspomnianych składników nie powoduje jednak ich całkowitego wyjęcia spod władzy rodzicielskiej. Zdaniem tego autora, rodzice kierują dzieckiem przy korzystaniu z jego zarobku i przedmiotów oddanych do swobodnego użytku, co implikuje wniosek, że w tym zakresie następuje aktualizacja obowiązku posłuszeństwa. Zagadnienia te wymagają szerszego rozważenia. Przytoczony pogląd

⁴⁴ J. Ignatowicz w: *System...*, s. 813.

⁴⁵ B. Walaszek, *Zarys...*, s. 174.

⁴⁶ T. Sokołowski, *Władza...*, s. 113.

⁴⁷ J. Ignatowicz w: *System...*, s. 821.

⁴⁸ Tak również: B. Dobrzański, *Komentarz...*, s. 75; J. Ignatowicz, op. cit., s. 830; T. Sokołowski, op. cit., s. 130; J. Winiarz, *Prawo...*, s. 235.

⁴⁹ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne ...*, s. 165.

T. Smyczyńskiego znajduje uzasadnienie w wychowawczej funkcji rodziny i dążeniu do ochrony małoletniego przed przyznaniem mu niekontrolowanej swobody. Nie podważając doniosłej roli tych wartości należałoby jednak przychylić się do stanowiska większości doktryny. Wobec zagrażającej dobru dziecka samodzielności rodzice nie pozostają przecież bezradni. Niewłaściwe korzystanie przez dziecko z zarobku, np. przez zakup alkoholu, itp. stanowi przesłankę ingerencji sądu opiekuńczego na podstawie art. 21 k.c. Kompetencja, a nawet obowiązek rodziców polega w tym wypadku na powiadomieniu sądu, który podejmie odpowiednie środki. Z kolei oddanie dziecku przedmiotów do swobodnego użytku zależy wyłącznie od woli rodziców. Biorąc pod uwagę racje przedstawione przez T. Smyczyńskiego należałoby jednak uznać, że rodzicom przysługuje uprawnienie do cofnięcia decyzji o oddaniu dziecku przedmiotów do swobodnego użytku ze skutkiem *ex nunc*, a więc przy zachowaniu skuteczności wszystkich zachowanych przez nie czynności.

W literaturze podkreślono⁵⁰, że instytucja zarządu nie zawiera wprawdzie obowiązku rodziców, polegającego na umożliwieniu dorastającemu dziecku udziału w zarządzie majątkiem, jednakże ze względu na dobro dziecka rodzice powinni je w ten sposób przygotowywać do samodzielności. Taki wniosek wyprowadzić można również z art. 48 Konstytucji RP, zgodnie z którym wychowanie powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka. Postępowanie rodziców w tym zakresie może nawet być brane pod uwagę jako kryterium prawidłowości wykonywania władzy rodzicielskiej. Wskazano⁵¹ następnie, że wywiązywanie się z tej powinności może nastąpić albo w drodze przekazania określonych przedmiotów do swobodnego użytku, albo poprzez wspólne wykonywanie zarządu przez dorastającego i jego rodziców.

Z punktu widzenia niniejszej pracy interesująca wydaje się ta druga sytuacja, ponieważ w jej ramach powstać może obowiązek posłuszeństwa. Mianowicie rodzice mogą, nie przekazując przy tym żadnej rzeczy do swobodnego użytku, polecić dziecku dokonanie określonej czynności względem jego majątku. Dotyczy to zarówno czynności faktycznych, jak i prawnych w zakresie zwykłego zarządu. Wydaje się, że w takim przypadku wystąpi obowiązek posłuszeństwa w zakresie nakazanych czynności. W ten sposób rodzice mogą wyręczać się osobą dziecka w sprawowaniu zarządu, czyniąc użytek z obowiązku posłuszeństwa. Odnośnie do czynności prawnych ma to takie znaczenie, że rodzice nie utracą kontroli nad poczynaniami dziecka, jak to ma miejsce w przypadku oddania przedmiotów do swobodnego użytku. W razie zawarcia przez dziecko umowy rozporządzającej lub zobowiązującej niezgodnie z wolą rodziców, mogą się oni bronić przed ważnością takiej umowy poprzez odmowę jej potwierdzenia.

W zakresie zarządu majątkiem dziecka, na sytuację dziecka składać się będzie w przeważającej części sfera znoszenia, a tylko w wyjątkowych

⁵⁰ T. Sokołowski, *Władza...*, s. 136 i n.

⁵¹ Tamże, s. 136 i n.

przypadkach wejdzie w grę obowiązek posłuszeństwa, który wystąpi wtedy w aspekcie fizycznym.

3. Sytuacja dziecka w zakresie reprezentowania przez rodziców

Rodzice jako przedstawiciele ustawowi dokonują w imieniu dziecka czynności prawne oraz czynności przed sądami i innymi organami państwowymi, wywołując skutki bezpośrednio względem dziecka⁵². Do ukończenia trzynastego roku życia może być ono uczestnikiem czynności prawnych w zasadzie tylko na skutek działalności rodziców. Dziecko musi więc znosić to, co czynią rodzice w jego imieniu. Po osiągnięciu ograniczonej zdolności do czynności prawnych sferą znoszenia objęta będzie ponadto swoboda rodziców dotycząca wyrażenia zgody odnośnie do samodzielnie zawartych przez dziecko umów zobowiązujących lub rozporządzających.

Należy zasygnalizować, że o ile posłuszeństwo jest elementem odpowiadającym wyłącznie wykonywaniu władzy rodzicielskiej, o tyle znoszenie jest pojęciem szerszym. Wykracza ono poza ten obszar, odnosząc się także do innych przedsięwzięć rodziców.

Podmiotami, które na mocy art. 95 § 2 k.r.o. uzyskują określone kompetencje, są rodzice⁵³. Sytuacja dziecka odnośnie do obowiązku posłuszeństwa może przedstawiać się różnie, w zależności od zakresu przysługującej rodzicom władzy rodzicielskiej.

Ograniczenie władzy rodzicielskiej w przypadku niemożności jej wspólnego wykonywania na skutek rozłączenia rodziców, na podstawie art. 58 k.r.o. lub 107 § 1 i 2 k.r.o., skutkuje podziałem kompetencji między oboje rodziców, co ma istotny wpływ na obowiązek posłuszeństwa. Obowiązek ten jest aktualny tylko w zakresie władzy rodzicielskiej, jako korelat jej atrybutów, z czego wynika, że poza tym obszarem nie powstaje. W stosunku do rodzica ograniczonego w swej władzy tylko do określonych uprawnień i obowiązków wobec osoby dziecka posłuszeństwo pojawi się więc tylko w zakresie tych obowiązków i uprawnień.

Ograniczenie władzy rodzicielskiej na podstawie art. 109 k.r.o. ma bardziej zróżnicowany charakter. Wydaje się, że większość zarządzeń wydanych na tej podstawie nie będzie wcale wpływać na obowiązek posłuszeństwa, albo też wpływ ten będzie pośredni. Przykładem pierwszej sytuacji może być zarządzenie określające, których czynności majątkowych bez zezwolenia sądu rodzicom dokonywać nie wolno, przykładem drugiej – poddanie wykonywania władzy rodzicielskiej nadzorowi kuratora.

Szczególna sytuacja, z punktu widzenia obowiązków dziecka, powstaje natomiast po zastosowaniu najsurowszego z wyliczonych środków, czyli umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Dziecko zostaje wtedy w znacznym zakresie odseparowane od dotychczasowego środowiska rodzinnego, a prawa i obowiązki względem

⁵² J. Ignatowicz w: *System...*, s. 832.

⁵³ T. Sokółowski, *Charakter prawny władzy rodzicielskiej*, RPEiS 1982, nr 3, s. 123 - 134.

niego wynikające z władzy rodzicielskiej podlegają podziałowi, zgodnie z art. 112¹ k.r.o., pomiędzy dwie kategorie podmiotów: rodziców oraz rodzinę zastępczą lub placówkę opiekuńczo-wychowawczą. M. Safjan⁵⁴ uważa, że najwyższym dopuszczalnym ograniczeniem kompetencji rodziców na podstawie art. 112¹ jest przyznanie rodzinie zastępczej wyłącznych uprawnień w zakresie wychowania, łącznie ze związanymi z nimi elementami kierowania. Dalej idące restrykcje wobec rodziców uznaje on za niezgodne z *ratio legis* przepisu, ponieważ mogłyby doprowadzić do faktycznego pozbawienia ich władzy rodzicielskiej. Przyjmując ten pogląd zauważyć należy, że nie jest w związku z tym dopuszczalne całkowite wyłączenie po stronie rodziców elementu kierowania, a tym samym ograniczenie oddziaływań rodziców na dziecko tylko do sfery znoszenia.

Powyższe rozważania podsumować można następującym wnioskiem. Obowiązek posłuszeństwa ulega odpowiedniemu ograniczeniu odpowiednio do ograniczenia przez sąd tego obszaru oddziaływań rodziców, który odnosi się do kształtowania sytuacji dziecka w zakresie sfery posłuszeństwa. Jeżeli władza rodzicielska zostaje ograniczona tylko w zakresie odpowiadającym sferze znoszenia, nie będzie to miało wpływu na istnienie obowiązku posłuszeństwa, aczkolwiek kształtować będzie sytuację dziecka i pośrednio wpływać na wykonywanie przez nie tej powinności.

VI. WNIOSKI

1. Pozaalimentacyjny charakter obowiązków z art. 87 i 91 k.r.o. wynika z występujących różnic pod względem przesłanek, zakresu, treści, uwarunkowania interesem majątkowym, funkcji społecznej oraz konsekwencji naruszenia obu tych grup obowiązków. Ścisłe oddzielenie obowiązków alimentacyjnych i pozaalimentacyjnych może być niekiedy jednak niemożliwe, a nawet niecelowe: powinności te bowiem współlistnieją i nawzajem się uzupełniają. W związku z tym to samo zachowanie może stanowić jednocześnie wypełnienie zarówno jednego, jak i drugiego obowiązku.

2. Normy ustanawiające obowiązki wobec rodziców pełnią głównie funkcję regulacyjną oraz wychowawczą. Naruszenie ich może jednakże wywołać określone konsekwencje prawne. Większość z tych konsekwencji stanowi jednak sankcje o charakterze pośrednim, nie ukierunkowanym wprost na wymuszenie respektowania powinności przez dziecko. Znamiennym jest, że dotyczyć one będą tylko cięższych przypadków naruszenia obowiązków, a najbardziej intensywną postać przyjmują odnośnie niewywiązywania się z obowiązku posłuszeństwa.

3. Obowiązek wspierania, dzięki swojej ogólnej treści, dopełnia pozostałe normy k.r.o. dotyczące obowiązków wobec rodziców. Art. 87 k.r.o. znajduje konkretyzację w przepisach o obowiązku alimentacyjnym, w związku z tym może być powoływany obok tych przepisów, jako podstawa zasadzania

⁵⁴ M. Safjan, Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne, 1982 r., s. 174.

alimentów. Nie może on jednak stanowić samodzielnej podstawy takiego orzeczenia, ponieważ stanowiłoby to obejście przepisów o alimentach.

4. Obowiązek przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny stanowi przejaw realizacji zasady równej stopy życiowej całej rodziny. Sposób zadośćuczynienia temu obowiązkowi może być przedmiotem umowy cywilnoprawnej, w szczególności umowy renty. Dotyczy to jednak tylko dzieci pełnoletnich.

5. Obowiązek pomocy we wspólnym gospodarstwie ma charakter bezinteresowny, a swoisty ekwiwalent zań mają stanowić okoliczności określone w przesłankach art. 91 § 2 k.r.o. W związku z tym, dziecko nie może uzależniać świadczenia pomocy od określonych korzyści. Nie wyklucza to wcale wynagradzania dzieci za ich pracę w domu, gdyż stosowanie tego typu metod wychowawczych zależy od uznania rodziców.

6. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę ukazania istoty i struktury obowiązku posłuszeństwa. Jak wykazano, rodzice wykonując władzę rodzicielską, kształtują sytuację dziecka dwoma rodzajami oddziaływań. Jedne z nich, zwrócone bezpośrednio do dziecka, wymagają „odpowiedzi” w postaci zachowania dziecka (sfera posłuszeństwa). Drugie – choć dotyczą dziecka, nie wymagają dla swojej skuteczności współdziałania z nim (sfera znoszenia), a sytuacja dziecka w tym zakresie polega na ponoszeniu konsekwencji poczynań rodziców. Obowiązek posłuszeństwa może powstać tylko w ramach sfery posłuszeństwa. Nie ma on jednak charakteru bezwzględne-go, gdyż rodzice pozostawiają zawsze dziecku pewien zakres swobody (sfera samodzielności faktycznej), w ramach którego obowiązek posłuszeństwa ma tylko charakter potencjalny.

7. Obowiązek posłuszeństwa jest elementem odpowiadającym oddziaływaniom rodziców głównie w ramach pieczy nad osobą dziecka; może się również pojawić w zakresie zarządu majątkiem.

Niniejszy artykuł stanowi próbę interpretacji przepisów k.r.o. dotyczących obowiązków dziecka wobec rodziców, a w szczególności – próbę analizy charakteru tych obowiązków oraz ich znaczenia w praktyce społecznej i sądowej. Nie obejmuje on natomiast całości zagadnień związanych z tym tematem. Dla jego wyczerpania omówienia wymagałyby m.in. takie problemy, jak: nadużycie i zaniedbanie władzy rodzicielskiej w aspekcie obowiązku posłuszeństwa oraz egzekwowanie przez rodziców obowiązku posłuszeństwa. Ze względu na ograniczenia objętościowe artykuł zredukowany został tylko do kwestii najistotniejszych.

CHILD'S DUTIES TOWARDS PARENTS

S u m m a r y

This article attempts to interpret the regulations of the Polish Family and Guardianship Code concerning a child's duties towards parents, in particular the character of those duties and their significance in the social and court practice. It does not embrace, however, all the issues

connected with this subject. To exhaust it, one would have to discuss such points as the abuse and negligence of the parental power in the aspect of the obedience duty, and enforcing the obedience duty by parents. For the sake of the limited size of the article it was reduced to the most salient matters.

1. The character of the duties other than maintenance, specified in art. 87 and 91 of the Polish Family and Guardianship Code, is a result of the occurring differences in the prerequisites, scope, content, conditioning upon financial interest, the social function, and the consequence of violating both of these two groups of duties. A clear division of duties into those which relate to maintenance and those which do not may sometimes be difficult, or even pointless, since these two obligations co-exist and complement each other. One behaviour can therefore fulfil both of these duties.

2. The norms imposing duties towards parents play mainly a regulatory and educational role. Their violation can be followed by specific legal consequences, most of which are, however, indirect and not aimed directly at forcing a child into obedience. It is characteristic that they are applied only in more serious cases of duty violation, and they assume their strongest form in cases when a child fails to fulfil the duty to obey.

3. The support duty due to its general content completes the other norms of the Family and Guardianship Code concerning duties towards parents. Art 87 of the Code is concretised in the regulations about maintenance duties and can therefore be quoted in addition to those regulations as the grounds for adjudging maintenance payments. It cannot, however, be an independent ground of such a verdict, for this would be an instance of going round the maintenance law.

4. The duty of contribution to covering the family living costs realises the principle of equal living standards for the whole family. A way of completing this duty can be subject to a civil contract, especially in the case of a pension contract. This, however, only applies to children of age.

5. The obligation of help in the common household has a selfless character, and its peculiar equivalent is supposed to be the circumstances specified in the prerequisites in art. 91 § 2 of the Family and Guardianship Code. A child cannot therefore condition the provided help upon any specific benefits. This does not exclude awarding children for their work at home, since parents are free to use this type of educational methods.

6. This essay is an attempt to present the essence and structure of the obedience duty. As has been shown, parents by executing parental powers shape their child's behaviour with two kinds of influence. One of them, turned directly at the child, requires a response in the form of the child's behaviour (obedience sphere). The other, though referring to the child, does not require any cooperation with the child in order to prove successful (endurance sphere), and the child only bears the consequence of the parents' actions. The obedience duty can occur only in the obedience sphere. It does not have a direct character, however, since parents always leave a certain range of freedom to the child (real independence sphere), within which the obedience duty has only a potential character.

7. The obedience duty corresponds to the parents' influence mainly in the range of care of the child, and it can also occur in the scope of property management.